

Vágtatlanul.

A Néprajzi Múzeum vidéki fényképészműtermének gyűjteményéről

1921–1922-BEN AZ ORSZÁG VIDÉKI MŰTERMIBŐL, FÉNYKÉPÉSZEITŐL A NÉPRAJZI MÚZEUM FÉNYKÉPTÁRÁBA KÖZEL 25000 DARAB ÜVEGNEGATÍV KERÜLT. JELEN ÍRÁS AZ ORSZÁGOS GYŰJTÉS CÉLJÁRÓL, EREDMÉNYEIRŐL ÉS KUTATÁSI LEHETŐSÉGEIRŐL SZÓL RÖVIDEN.

A vidéki fényképészműtermek gyűjteményének létrejötte és összetétele

A Néprajzi Múzeum 1921 tavaszán minisztériumi támogatást igényelt a pusztuló néprajzi javak gyűjtése céljából:¹ „Már a tizenkettedik óra is ütött felettünk a háborús évek mindent elpusztító zivatarában. Mentenünk

kell, sürgősen mentenünk, ami még megmenthető belőlük. Egyelőre sajnos nem tehetünk mást, minthogy összegyűjtjük azokat a régi és ma már elpusztult népviseletet ábrázoló fényképeket és fényképlemezeket, amelyek vidékenként tapasztalásunk és hallomásunk szerint még nagy számban megszerezhetőek, mielőtt végleg tönkremennének, vagy másféleképpen elkallódnának.”² Az első világháború miatt két okból vált fontossá a fényképek felvásárlása. Egyrészt a háború utáni állapotok és a trianoni békeszerződés következtében a néprajztudomány számára korábban kiemelt jelentőségű területeken történő terepmunka, és egyáltalán a hosszabb ideig tartó néprajzi gyűjtőmunka időlegesen lehetetlenné vált. Másrészt a háború idején megugrott a műtermek forgalma, a hirtelen felhalmozódott lemezek tárolását a fényképészek nem tudták megoldani: „Helyszíni tapasztalataink csakugyan arról győztek meg bennünket, igazán az utolsó órában fogtunk hozzá a mentéshez, sőt sok helyen el is késtünk vele. Voltak olyan esetek, amikor a fényképész 10-50000 darabnyi lemezanyagát potom áron eladta üvegkereskedőknek és tükörcsiszolóknak, vagy melegházas kertészeknek, vagy kocsiszámra kihordta a város végére, vagy fuvarkölttség kímélése végett kertjében elásta, padlásra, pincébe

1. Stagl Ferenc vagy Rupprecht R. (?): Nagymarton vidékéről érkezett besorozott legények. Jól látszik a műterem szűkösége. Sopron, 1910-es évek második fele, 12x16,5 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 34927

hordatta stb. mert a háború alatt szinte epidémiává vált fényképeztetés annyi lemezt halmozott föl raktárukon, hogy a régiektől mindenáron meg kellett válniuk”.³ A helyszínek kiválasztását a következőképpen határozták meg: „Minthogy fénykép és lemez gyűjteményünk revisiójával és rendezésével végre elkészültünk, tiszta képet alkothattunk arról, hogy mely vidékek nincsenek kellőképpen képviselve osztályunkban s ennek alapján csinálhattuk meg gyűjtőprogramunkat. A jobb idők beálltával azután útnak indultunk, egy csomó helyre kiszállottunk s minthogy korábban már egy-két próbagyűjtés alapján meggyőződünk hogy egy-egy fényképészről nagyobb területre vonatkozó régi anyagot lehet összeszerezni [...].”⁴ A főbb témák a következők: „népviseleteket, nép ünnepeket, népi foglalkozásokat, arctípusokat ábrázoló, aránylag olcsó, jóformán üvegárban megszerezhető, s néprajzi szempontból felette értékes fényképlemezek [...]”⁵ A múzeum néprajzkutatói közül Györffy István, Kemény György, id. László Gyula, Madarassy László, Viski Károly végezték a helyszíni válogatást, majd a múzeumi adminisztrációt.⁶ A gyűjtés mértékét és intenzitását jól jelzi, hogy a két év alatt a negatívok vásárlásával⁷ megduplázták a Néprajzi Múzeum fényképtárának

akkori állományát⁸. A felvételek leltárba vétele rövid időn belül megtörtént, a munkát külön délutáni óradíj fejében a múzeum több munkatársa párhuzamosan végzte.⁹ Azonban az üvegnegatívok adatolása esetleges: a települések kisebb hányadánál szerepel a helyi fotográfus neve. A későbbi pontosítást lehetővé tevő múzeumi iratanyag (Néprajzi Múzeum Irattára, törzskönyvek, leltárkönyvek) sem old fel minden hiányosságot. A gyűjtemény jellegénél fogva a pozitív képek adta előnnyel, a műtermi verzókkal sem számolhatunk a beazonosításnál. A fotók készítésének datálása a bekerüléskor elmaradt, azok többsége az 1914 és 1921 közötti időszakra sűrűsödik.

A bekerülés után majd száz év elteltével, intenzív kutatómunka eredményeképpen a jelenleg rendelkezésre álló dokumentumok (törzskönyvi adatok, jelentések¹⁰), fényképész lajstromok és a hátterek összehasonlító vizsgálata alapján a teljes anyagból hetvennégy fényképész azonosítható, hatvankettő településről:¹¹ nyolc helységben két-két műterem, Szegeden négy műterem anyagából válogattak. Kilenc település fényképészének azonosítása várat magára. A műtermek jelentős része (42%) hiányzik Szakács Margit országos regiszteréből¹² (kurzívval jelölve).

2. Papszt Piroska: Lakodalmas csoport viseletben. Oldalt jól látszik a munkaasztal. Szolnok, 1910-es évek, 12x16,5 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 36923

BÁCS–BODROG:	Bácsalmás (?), Baja ¹³ – Goldstein R., Nesselroth Bernát, Jánoshalma (?);
BARANYA:	Mohács – <i>Völker és Tolnai fényképész kisasszonyok</i> , Sellye – <i>Szemán Imre</i> , Siklós – Szentgyörgyvári Károly;
BÉKÉS: ¹⁴	Békés – <i>Horváth Viktor</i> , Békéscsaba – Vörös Kálmán, Eendrőd – Szabó Imre, Gyoma – <i>Kocziha András</i> , Gyula ¹⁵ – Békés Gyula, Szeghalom – <i>Szeghalmy Gyula</i> ;
BIHAR:	Sarkad – <i>Maár Róza</i> ;
BORSOD:	Mezőkövesd – <i>Weissbach Rilly és testvére</i> , ¹⁶ Miskolc – Barkó Imre, Barna Hugó; Szeged ¹⁷ – Keglovich Emil, Brenner Testvérek, Lintner Ferenc, Rutkay és Vitnay, Szentés – Hegedűs Vilmos utóda;
CSONGRÁD:	Esztergom ¹⁸ – Klomann Nándor, Koch Dániel; Bicske – <i>Kirschweg Lajos(né)</i> , Wokaun József, Sárbogárd – <i>Diamant István, ifj. Kozma István</i> ;
FEHÉR:	Győr ¹⁹ – Glück József;
GYŐR:	Hajdúszoboszló – <i>Szeremley Zsigmond</i> ;
HAJDÚ:	Eger ²⁰ – Kiss József, Hatvan – <i>Dora László (?)</i> , Pásztó – <i>Sztanok Ödön</i> ;
HEVES:	Nagymaros – <i>Zeidler József</i> ;
HONT:	Jászapáti – <i>Lakatos Antal</i> , Jászárokszállás – <i>Beck Jenő</i> , Jászberény – Pollák Fülöp, Kunmadaras – <i>Szűcsné Juhász Juliska</i> , Mezőtúr – Kerpitz Kristóf, Varga Kálmán, Szolnok ²¹ – Papszt Piroska, Túrkeve – <i>Markóczy Félix</i> ;
JÁSZ–NAGYKUN– SZOLNOK:	Tata – Fürst Frigyes, Tatatóváros – Dimény Olivér;
KOMÁROM: ²²	Magyaróvár – Kumpf Antal;
MOSON:	Balassagyarmat – Vámos Aladár;
NÓGRÁD:	Salgótarján – ?; Aszód – <i>Solti Kálmán</i> , Cegéld ²³ – <i>Mózer (Aladár) és Rudda (Imre)</i> , Gödöllő – <i>Hirling Ernő</i> , Kalocsa – Csincsák Endre, Kecskemét – Fanto műterem, ²⁴ Kiskőrös – ?, Kiskunfélegyháza – Wesel Hugó, Kiskunhalas – <i>Zseli Benő</i> , Kunszentmiklós – <i>Holzmann Erzsébet</i> , Nagykőrös – Szmrecsányi Miklós, Ráckeve – <i>Szabó Mariska (átadó?)</i> , Rákospalota – <i>Borsy Béla</i> , Szabadszállás – ?, Vác – Vasas Sándor;
PEST–PILIS–SOLT:	Kaposvár – Langsfeld (Mór) fiai;
SOMOGY:	Kapuvár – <i>Karinger Károly</i> , Sopron ²⁵ – <i>Rupprecht R.</i> , ²⁶ Stagl Ferenc;
SOPRON:	Kisvárd – Prohászka János;
SZABOLCS:	Bátaszék – <i>Rovácsek (Récsei) Pál</i> , ²⁸ Dombóvár – ?;
TOLNA: ²⁷	Dunaföldvár – Milnder I., <i>Wurczinger fotószalon</i> , Paks – Tumpek Mihály, Szekszárd – Borgula Ede, Tolna – Schrantz Ferenc (előbb Róth János); Celldömölk – ?;
VAS:	Körmend – <i>Steindl Károly (?)</i> , Sárvár – Szenté Géza;
VESZPRÉM:	Devecser – Németh Sándor (?), Pápa ²⁹ – Sörenstein Béla, Veszprém ³⁰ – ?;
ZALA:	Nagykanizsa – Mathea Károly, Sümeg – ?;
ZEMPLÉN:	Zalaegerszeg ³¹ – Vajda Dóri, ³² Sátoraljaújhely – Barizsek fivérek (László).

3. Borgula Ede: *Sárközi menyasszony*. Mellette a kép sorszámát jelző tábla. Szekszárd (?), 1910-es évek, 13x18 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 36256

A múzeumba került felvételekből (települések és fényképészek száma) a következő rövid statisztika rajzolódik ki: Pest-Pilis-Solt-Kiskun (14), Jász-Nagykun-Szolnok (8), Tolna (6) és Békés (5) megyében gyűjtöttek a legtöbb településről. A műtermekből belekerült üvegnegatívok száma változó (8 és 1342 db közötti), Weissbach Rilly mezőkövesdi (941 db) és Vasas Sándor váci (1342 db) műterméből került be a legtöbb üvegnegatív, ezen kívül 18 műterem adott át 500 és 900 darab közötti tételt.

4. Sztanok Ödön: *Esküvői csoportkép*. Az épület falára függesztett „háttér” eltűnik a tömeg mögött. Pásztó, 1910-es évek, 13x18 cm üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 48592

Milyen lehetőségeket hordoz majd két tonna üvegnegatív?

A 25000 db zselatinos szárazlemez súlya körülbelül 1800 kg. A gyűjtési célokból és körülményekből (többnyire 1914 és 1921 között készült, hiányosan adatolt, néprajzi szempontból válogatott felvételek) adódóan a készítési és használati kontextusából kiragadott korpusz a hazai fotótörténet egy szűk, de annál sűrűbb és rétegzettebb keresztmetszetét adja, emiatt többszempontú vizsgálat forrása lehet. Legerősebb néprajzi, népviseleti olvasata, hiszen – a gyűjtés céljának és a válogatásnak megfelelően – országos láttelel adja a századfordulón hordott viseletek, a polgári viseletdarabok, anyagok térhódításának vagy éppen dominanciájának egyes vidékeken. Egy-egy városi, kisvárosi műterem³³ vonzáskörzetébe több tucat település tartozott, emiatt több száz falu ünnepi és hétköznapi népviseletének pótolhatatlan forrása a gyűjtemény.

A fotóanyag egyértelműen mutatja a paraszti, paraszt-

polgári fényképkészítettség korabeli elterjedtségét, a főbb műteremlátogatási alkalmakat is. Ezek egy része egy-egy eseményhez kötődik: elsődíkozás, besorozás (1. kép), esküvő (2-4. kép), ravatalozás; más részük igazolványkép (5-6. kép), emlékképek, családi képek (7-12. kép). Ezeket többnyire az ünnepi viselet, ruhadarabok használata (megmutatása, megörökítése) jellemzi. A teljes anyagot uralja a gyűjtés okát jelentő, háborús időszakban történő családi „fényképezkedés”, a frontra készülő (vagy retusált formában jelen lévő), katonaruhás családtaggal készült (13. kép) vagy a férfiak nélküli nőket, gyerekeket megörökítő, frontra küldendő családi emlékfotó (14-17. kép). Ezek a felvételek nem ünnepi alkalomból készültek, nagyban jellemzi őket a hétköznapi öltözet. A néprajzos, elsősorban viselettörténeti szempontú válogatás miatt alig-alig találunk településképet, az adott helység kulturális, társadalmi vagy iskolai életét reprezentáló fotográfiát, elvéve egy-egy mesterséget bemutató felvételt az anyagban.

5. Borsy Béla: *Portrékészítés*. Rákospalota, 1910-es évek, 9x12 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 32909

6. Borsy Béla: *Portrékészítés*. Rákospalota, 1910-es évek, 9x12 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 32861

7. Solti Kálmán: *Nők viseletben Aszód környékéről*. Szokatlan, hogy oldalról és nem szemből fényképezte őket. Aszód, 1910-es évek, 12x16,5 cm üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 38716

8. Ismeretlen: *Fiatal pár, háttérben várakozó (?) batus asszony*. Salgótarján, 1910-es évek, 9x12 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 41580

9. Kumpf Antal: *Püspöki lány viseletben*. Háttérben a festett háttér sérülése. Magyaróvár (?), 1910-es évek, 13x18 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 48530

10. Sztanok Ödön: *Testvérek, a háttérben az édesapa (?) leskelődik*. Pásztó, 1910-es évek, 10x15 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 48753

11. Bartizek testvérek: *Kovácsvágási család*. Sátoraljaújhely, 1910-es évek, 12x16,5 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 25412

12. Hirling Ernő: *A gödöllői fényképész kiszálláson, idős házaspárról egy koporsóraktár előtt készített felvétele, háttérben utazó paraván.* Valkó, 1910-es évek, 12x16,5 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 31269

13. Sörenstein Béla: *Pápa vidéki leány viseleten.* Mellette két katona, jól látszanak az árnyékolók. Pápa, 1910-es évek, 12x16,5 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 37415

14. Prohászka János: *Család.* A kép előterében fényképezőgép, háttérben az összetolt háttér. Kiszárdá, 1914–1919 között, 12x16,5 cm üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 28575

15. Vámos Aladár: *Cserhátvarsányi család*. Az édesapa feltelhetően a fronton, háttérben a műterem kirakata. Balassagyarmat, 1914–1919 között, 12x16,5 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 28939

16. Kirschweng Lajos(né): *Családi kép*. A festett háttérrel tartó személy is látszik. Bicske, 1914–1919 között, 13x18 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 30154

17. Schrantz Ferenc: *Család nőtagjai viseletben*. A műterem asztalkáján pozitív képek hevernek. Tolna, 1914–1919 között, 13x18 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 46894

Fotótörténeti vonatkozását tekintve több olyan műterem negatív anyaga őrződött meg (esetenként több száz felvétel) a gyűjtés révén, melyekből elvéve, egyáltalán nem vagy leginkább használatból származó pozitív került más közgyűjteménybe. A fényképészműtermek típusa, felszereltsége széles skálán mozog (18. kép, illetve 4., 6., 15. képek): a kor legmodernebb felszerelésével ellátott országos hírű műtermektől (például Békés Gyula, Fanto család vagy Mathea Károly műterme) az elsősorban szegényebb társadalmi rétegeket kiszolgáló (de saját verzóval ellátott pozitívokat adó, 2. kép) fotósokon át a más főfoglalkozás mellett, a lakóház verendáján, tornácán vagy udvarán működő fényképészekig.

A megrendelőnek átadott nagytítások – természetesen – a fényképész által korigált fotográfiák. A negatívok a környezetet, a képkészítés valódi milióját, a műterem később láthatatlanná váló részleteit is megmutathatják, ily módon egy vágatlan anyagot jelentenek a pozitív képekhez képest. A különféle technikai felszereltséggel és hátterekkel működő műtermek, fényképészetek az üvegnegatívok tanulsága alapján a festett hátterekkel, kellékekkel, beállításokkal leginkább pol-

gári környezetet imitálták. Ez a legtöbb esetben nem volt összhangban a fotózásra érkező parasztpolgárok, parasztok, cselédek stb. otthonával. A fotózás alkalmával a szereplők a legtöbb esetben gondosan összeállított, a helyi jelrendszerben értelmezhető (ünnepi) viseletet öltöttek.³⁴ Kunt Ernő paraszti fényképhasználatról szóló fotóantropológiai írásában megállapította, hogy „a hivatásos fényképészek műtermei [...] tulajdonképpen a privát és a nyilvános szféra sajátos zsilipkamrái, átváltoztató műhelyei voltak.”³⁵ A tanulmányhoz válogatott, földrajzi egységek, viseletfajták és fényképész műhely típusok széles tárházát mutatják a röviden bemutatott fotóállományok. A vágatlan negatívok ezt a zsilipkamrát, a műtermek környezetét és atmoszféráját idézik fel. A képek jól demonstrálják azt az ellentétet is, mely a paraszti, parasztpolgári társadalom tagjai és a polgári hátterek, kellékek között feszültek. Ugyanakkor azt az esetlegességet is jelzik, ahogyan egy-egy kisebb térben, udvaron, tornácán egy-egy fényképész küzd a valódi műterem és fényképészeti kellékek hiányával (pld. 1., 3., 4., 9., 10., 11., 12., 13., 15., 16. képek).

18. Steindl Károly (?): Steindl Károly műtermének utcai bejárata reklámtáblával és kirkakkal. Az ajtóban a fényképész (?), Körömend (vidéke), 1910-es évek, 9x12 cm, üvegnegatív @ Néprajzi Múzeum, F 41657

¹ FOGARASI Klára: „Fényképgyűjtemény”, FEJŐS Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2000, 729–776. (ebben: 740., 741.)

² Levél a miniszterhez 25.000 korona gyűjtési pénz tárgyában. (Néprajzi Múzeum Iratai – továbbiakban NMI, 34/1921.)

³ Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának tisztviselői által az 1921 év első felében végzett gyűjtőútjairól (NMI, 55/1921.)

⁴ Jelentés Fejérpataki László főigazgatónak a Néprajzi Osztály tisztviselői által 1921. év első felében végzett gyűjtőutakról (NMI, 55/1921.)

⁵ Uo.

⁶ Közülük Györffy István 23, id. László Gyula 21, Madarassy László 19 településen fordult meg. Például: László Gyula: „Szabadszállás – Jánoshalma – Bácsalmás – Dunaföldvár gyűjtőút; lemezekért: 440+300+240 korona; személyi kiadások (Szabadszálláson 1, Jánoshalma-Bácsalmáson 3, Dunaföldvárott 2 nap, összesen 6 nap alatt) hordárdíjak, kocsidíjak, nyugta bélyegek, ruhatár díj a Keleti p. u. és ás vegyes kiadások 3614.” (Gyűjtőutakról előszámoló, NMI, 73/1922.)

⁷ Egyes esetekben a fotós személyesen adta át a múzeumnak az anyagot, ekkor jellemzően ajándékként és nem vásárlásként került be az anyag (például: Glücker József, Szentmán Imre, Szenté Géza, Szentgyörgyvári Károly, Völker és Tolnai).

⁸ A fényképgyűjtemény 1894-ben kapott önálló leltárkönyvet.

⁹ Az 1921. évi negyedéves jelentések (NMI, 32/1921) és 1922. év negyedéves jelentései (NMI, 31/1932).

¹⁰ NMI, 55/1921 (lásd 3. lábjegyzet) és a *Kimutatás Fejérpataki László főigazgatónak a 25000 korona elköltéséről* (NMI, 67/1921) tartalmazza az eladók nevét, vonatkozó település nélkül. Az iratanyagból teljes mértékben hiányoznak: Brenner Testvérek, Dora László, Fanto, Goldstein R., Horváth Viktor, Langsfeld (Mór) fiai, Lintner Ferenc, Maár Róza, Mathea Károly, Nesselroth Bernát, Rovácsék (Récssei) Pál, Rutkay és Vitnay, Steindl Károly, Tumppek Mihály, Vajda Dóri, Vámos Aladár, Wurzinger fotószalon.

¹¹ Az egyes műtermek beazonosításával kapcsolatban köszönöm Cservenák Péter, Fejér Zoltán, Illés Péter, Kothenz Kelemen, Kunics Zsuzsanna, Megyeri Anna, Mészáros Irén, Odler Zoltán, Szabó Magdolna, Székelyné Körösi Ilona, Szojka Petronella segítségét.

¹² SZAKÁCS Margit: *Fényképészek és fényképszemlétermek Magyarországon 1840–1945. Adatok a Magyar Nemzeti Múzeum Fényképtárának gyűjteményéből*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1997.

¹³ ALBERT Iván: „Amiről a fénykép mesél. A bajai fényképezés rövid története 1945-ig”, *Bácsország*, 2005/3. 40–42. o.

¹⁴ BATA Tímea: *Műtermi fotózás Békés megyében (1872–1921)*. Válogatás a Néprajzi Múzeum vidéki fényképszemlétermek gyűjteményéből, Budapest, Néprajzi Múzeum, 2018.

¹⁵ DURKÓ Károly – DURKÓ ILLÉS Bernadett – BALLA Tibor: *Gyula régen és ma XI. Gyulai fényképészek (1896–2014)*, Gyula, Gyulai Évszázadok Alapítvány, 2014.

¹⁶ BATA Tímea: „A »német kisasszonyok« fotói a Néprajzi Múzeumban: a Weissbach nővérek és a matyó viselet”, Fislis Éva (szerk.): *Fotográfusnők. A Magyar Fotótörténeli*

Társaság 2017. évi konferenciájának köteté, Budapest, Magyar Fotótörténeli Társaság (www.mafot.hu) – megjelenés előtt.

¹⁷ T. KNÓTIK Márta: *Fényírók és fényírdák Szegeden (1859–1913)*, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2009.

¹⁸ KAPOSZI Endre: *Fotográfusok Esztergomban a XIX. és a XX. században. Komárom megye fotótörténete*, Tatabánya, 1987.

¹⁹ NAGY István: *A győri fotográfia 150 éve*, Győr, 1994.

²⁰ DEMETER Pál: *Egri fényírók és fényírdák. Az egri fényképezés kezdetei 1854–1914*, Eger, Demeter Pál kiadása, 2017.

²¹ BERTA Ferenc: *A fényképszípar 150 éve Szolnokon 1852–2002*, Szolnok, 2002.

²² MÁCZA Mihály – PUSZTAI Ágota – FÜRÉSZNÉ MOLNÁR Anikó: *Fotográfusok Komáromban, Tatán, Tatabányán, Komárom megye fotótörténete*, Tatabánya, 1988.

²³ REZNAK Erzsébet: „Fényképészek és műtermek Cegléden”, Soós Sándor (főszerk.): *Gazdaság- és társadalomtörténeli tanulmányok, Studia Comitatus 25*. Szentendre, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1995, 265–306.

²⁴ SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona: *A Fanto fotó Kecskeméten. Egy fényképész dinasztia emléke*, Kecskemét, 2014.

²⁵ HÁRS József: *A fényképezés története Sopron városában 1840–1857*, Kézirat, A szerző internetes oldalán publikálva. http://harsjosef.wahavi.hu/sites/harsjosef.wahavi.hu/irasok/palyazatok/1984_a_fenykepzes_tortenete_Sopron_varosaban.pdf

²⁶ RUPPRECHT Mihály lánya (?).

²⁷ V. KÁPOLNÁS Mária: „Az első fényképészek és műtermek Tolna megyében 1870–1914”, *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 24*. Szekszárd, Wosinszky Mór Megyei Múzeum, 2002, 385–442.; V. KÁPOLNÁS Mária: „Fényképészek és műtermek Tolna megye Központi járásában” *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 36*. Szekszárd, Wosinszky Mór Megyei Múzeum, 2014, 507–546.

²⁸ V. KÁPOLNÁS Mária: „Bátaszék első fényképező Rovácsék (Récssei) Pál 1842–1926”, *MAFOT Apertura 30*. 2014/September. http://mafot.hu/apertura_bataszek-elso-fenykepese-recei-rovacsek-pal-1842-1926.html.

²⁹ ÜRMÖS Lóránt: *Régi pápai fényképészek. A vizit és kabinetképek korszaka 1864–1935*, Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2014.

³⁰ V. FOODOR Zsuzsa: „»Isten áldja a tisztelt ipart.« Iparosélet Veszprémben a két világháború között”. *Veszprémi múzeumi értesítő*, Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1989.

³¹ MEGYERI Anna: „Fényírdák, fényképészek, amatőr fotográfusok Zalaegerszegen, a dualizmus idején”, *Zalai Múzeum 22*. 2015, 147–200.

³² MEGYERI Anna: „Vajda Dóri (1880–1944) fényképész és családja emlékezete”, *Pannon Tükör 2015/3*, 6–11.

³³ A mezőkövesdi Weissbach Rilly és testvére, Róza műtermébe legalább 17 településről jártak (BATA Tímea: „A »német kisasszonyok« fotói a Néprajzi Múzeumban: a Weissbach nővérek és a matyó viselet”, l. m.)

³⁴ A paraszti műtermek- és fotóhasználatról bővebben KUNT Ernő: *Fotóantropológia*, Budapest-Miskolc, Kunt Ernő örökösei, 1995.

³⁵ KUNT Ernő: l. m., 39.